

Vadász Sándor

EGY NEMZETKÖZI TÖRTÉNÉSZKONGRESSZUS KÜLÖNLEGESSÉGE

Húsz esztendővel ezelőtt, a francia forradalom 200. évfordulóján (a franciáknak: Bicentenaire) ült össze a témakör szakértőinek világkongresszusa, természetesen Párizsban (Sorbonne, 1989. július 6–12.). Közel 2000 résztvevője volt, és 50 országból érkeztek be előadások, valóban a világ minden sarkából. Érdeemes megemlíteni, hogy a diszciplínát hagyományosan művelő országokon kívül képviseltették magukat Ázsia és az amerikai kontinens államai is, így például Izrael, India, Kína, Japán, Haiti, Brazília, Peru, Ausztrália, Új-Zéland, Irán, Tunézia; Európából a skandináv, görög, portugál és más nemzetiségű historikusok új színekkel gazdagították a forradalom tablóját. Összehasonlítható adatok birtoклása nélkül is valószínűsíthető, hogy a párizsi tudományos tanácskozás az egyik legnagyobb szabású volt az előző század végén.

A kongresszus dirigense Michel Vovelle volt, a korábban elhunyt Albert Soboul egykori tanítványa, később munkatársa, aki a Sorbonne híres intézetét – Institut d’Histoire de la Révolution Française – is örökölte tőle. Az ő szerkesztésében jelent meg – a londoni Pergamon Press gondozásában – három vaskos kötetben (majdnem két és félezer oldalon) az a páratlanul gazdag kiadvány, amelyből megismerhető a közel 300 plenáris ülésen és 325 szekcióban elhangzott előadás rövidített szövege. A kiadvány címe: *L’image de la Révolution Française*. Vol. 1–3. Dirigé par Michel Vovelle. Communications présentées lors du Congrès Mondial pour le Bicentenaire de la Révolution. Sorbonne, Paris, 6–12 juillet 1989. Pergamon Press. Paris–Oxford–New York–Pekin–Francfort–Sydney–Tokio. Ahogy M. Vovelle írta rövid előszavában, a nemzetközi találkozó gondolata az időközben elhunyt Ernest Labrousse agyában született meg. A szervezők felhívása nagy nemzetközi visszhangot váltott ki. Vovelle azt is nyilvánvalóvá tette, hogy az új kutatási irányokra vetették a hangsúlyt, jelesen a politika- és kultúrtörténetre, továbbá a kollektív emlékezésre.

A tartalomjegyzékkel való akár csak felületes ismerkedés is arról győzi meg az olvasót, hogy rendkívüli – nem túlzás – témagazdagság jellemezte a kongresszus programját. Öt bizottságot állítottak fel. I. Franciaország a forradalomban. Imázs és propaganda. II. A forradalom értekeinek fogadtatása külföldön. III. A forradalom művekben és az oktatásban. IV. Forradalom, nemzet és nemzeti mozgalmak. A forradalom a 19–20. századi politikai elméletekben és a gyakorlatban. V. Olvasni, látni és hallani a forradalmat (irodalom, ikonográfia, zene, film stb.).

Bár kétségkívül csábító lenne hosszasan elidőzni néhány új izgalmas témánál (szépirodalom, film, zene- és színháztörténet) azonban két nyomós ok is arra intett, hogy ellenálljunk e csábításnak. 1. Egy rövid dolgozat keretei közt ez úgyszólván megvalósíthatatlan lenne. 2. Jelen sorok szerzőjének eredetileg sem ez volt a célja, hanem az, hogy felhívja a figyelmet egy elképesztő és első pillanatban hihetetlennek tűnő jelenségre: 200 évvel a Bastille bevétele után nem hoztak létre agrártörténeti szekciót, egyetlen előadás sem hangzott el az 1789-es Franciaország agrárstruktúrájáról, a francia parasztságról és a forradalom éveiben végrehajtott reformokról.

Mindazonáltal volt két kivétel, de jellemző módon mindkét referátumot külföldi történész tartotta. Fr. Dumont – Mainzból – Volt-e falusi forradalom a Rajnánál? című beszámolójában a Mainz-i Köztársaság 1792–1793-as példájával bizonyította, hogy a francia hódítók által importált forradalom hatására kibontakozóban volt egy „rurális forradalom”, amelynek szószólói a parasztok körében fellépett „jakobinusok” voltak. Dumont szerint a falusi „hazafiak” vagy „jakobinusok” a falvak elitjéből rekrutálódtak – gazdag parasztok, tanácsosok, plébánosok és tanítók –, akiknek a számára a Forradalomnak volt társadalmi dimenziója, amelynek szükségképpen konkrét és érzékelhető változásokhoz kellett vezetnie.¹

A másik szóban forgó előadást egy prágai történész, D. Kopejtková tartotta. Az agrárkérdés a nagy Francia Forradalomban és a cseh korona országaiban címmel, azonban ő az 1848–49-es forradalmi periódust vizsgálta és a rá következő korszakokat, egészen 1945-ig hozta összefüggésbe a francia hatással.

Térjünk vissza kiindulópontunkhoz, a világkongresszus kiáltó hiátusához. Mindenekelőtt szögezzünk le néhány alapvető tény. A szakirodalomban soha nem volt (mert nem lehetett) vita arról, hogy Franciaország 1789-ben egyértelműen agrárország volt. A 25 millió lakos közül az elsőprő többséget a legalább 20 millióra tehető falusi lakosság alkotta. Összehasonlításként az 1846-ban fogantatott, első országos összeírás végeredménye kínálkozik, amikor is még mindig 75% volt a falusi lakosság aránya. A parasztok többsége parcellatulajdonos volt.²

Ha egy másik aspektusból, a francia historiográfia nézőpontjából vizsgáljuk ezt a kérdést, hasonlóképpen evidenciákkal találkozunk. A távolabbi előzmények ismertetéséről lemondva, csupán a két legjelentősebb, ma már klasszikusnak tekinthető francia historikus munkásságára utalok. Az első E. Labrousse, akinek a neve már szóba került a világkongresszus eszméjének megszületése kapcsán. A szakirodalom két legnagyobb művének Az árak és a jövedelmek mozgásának vázlata a 18. századi Franciaországban címmel 1933-ban megjelentetett monográfiáját, továbbá A francia gazdaság válsága az ancien régime végén című szintézisét (1944) tartja.

¹ L'image... Vol. II. 768.

² Franciaország 1789-es állapotára ld. A. Soboul: A francia forradalom története 1789–1799. Bp., 1989. 5–15. Fr. Furet – D. Richet: La Révolution française. Párizs, 1973. 28–41.

Az agrártörténet másik nagy hatású művelője G. Lefebvre volt. (Igaz, a magyar olvasónak neve – érthetően – Napóleon-életrajzát juttatja az eszébe, mivel ezt az 1935-ben megjelent valóban olvasmányos művét 1975-ben magyar nyelvre is lefordították.) A Nord megye parasztsága a francia forradalomban (1924), és az Agrárkérdések a terror idején (1932) etalonnak minősülnek a szaktörténetesek számára.³

A „falusi világ”, a „Le Monde rural” mellőzése annál is különösebb, mert az 1980-as években nagy hírnévre szert tett Fr. Furet, A. Soboul nagy ellenfele a forradalom értelmezéséről kiobbant vitában, nem nagy terjedelmű, de gondolati mélységét tekintve igen „sűrű” okfejtésében élesen exponálta a parasztság kérdését. (Gondoljuk újra a francia forradalmat. Magyarul 1994-ben, franciául 1983-ban adták ki.) „Szerintem Georges Lefebvre is erről írta meg a forradalom historiográfiája szempontjából legjelentősebb művét. A parasztság viselkedésének és problémájának az elemzése során Georges Lefebvre két következtetésre jutott: társadalmi szempontból több forradalom is rejlik abban, amit „a” forradalomnak nevezünk, a jórészt autonóm, a többitől (vagyis az arisztokraták, a polgárok és a sans-culotte-ok forradalmától) független paraszti forradalom pedig antikapitalista volt, vagy szerinte a múlt felé fordult. Már ezt a két elgondolást is nehéz összeegyeztetni a társadalmilag és történelmileg homogén francia forradalom képével, amely utat nyit egy kapitalista vagy polgári jövő számára, melynek a régi rend eltorlaszolta az útját.”⁴ Eljutottunk tehát egy olyan tézishoz, amely nem a 20. század első felének szellemi produktuma, jóval korábban keletkezett, s amelynek lényege egy a természetből vett hasonlattal: a francia forradalom hatalmas folyam, amely végső fokon megőrzi ugyan egységét a torkolatig, azonban különböző áramlatok különíthetők el benne, amelyek autonómok, azaz mozgásuk nem feltétlenül és nem maradéktalanul egyezik meg a fősodoréval. A különféle autonómiák önállósága az egymással való kölcsönhatásban érvényesül.

Ha már a forradalom összetevőit vizsgáljuk, említsünk meg egy kevésbé ismert ténytet. A három rend által összeállított panaszfüzetek bekötött vastag kötetek között elvész egy kicsinyke füzet, fedőlapján az 1789. április 25-i dátummal. A negyedik rend füzetek – ez a címe, és Párizs város főmérnökének tollából született meg, aki jól ismerte a „szegény napszámosok”, a „rokkantak”, a „nyomorgók” mindennapi szükségleteit, s nekik követelt jogokat. Egy új társadalmi erő egyik első (tudatos) jelentkezése volt ez a hang, egyelőre még gyenge és visszhangtalan, elveszett a nagy társadalmi kórusok hangzavarában. Egy évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy igazán felerősödjék J. Jaurés-nek, a francia és a nemzetközi munkásmozgalom kiválóságának köszönhetően, aki – úttörőként – marxista módon elemezte a francia forradalmat. Bevallottan a munkásoknak írta

³ C. Labrousse: *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle*. Párizs, 1933. *La Crise de l'économie française a la fin de l'ancien régime*. Párizs, 1944. G. Lefebvre: *Les Paysans du Nord pendant la Révolution française*. Lille, 1924. *Questions agraires au temps de la Terreur*. Strassbourg, 1932.

⁴ Fr. Furet: *Gondoljuk újra a francia forradalmat*. Pécs, 1994. 21.

számukra érthető nyelvezettel nagy művét, amelynek címével, A francia forradalom szocialista története (1901–1904), tulajdonképpen ki is jelölte ennek az új áramlatnak a helyét a forradalom autonóm komponensei között.

Felvéve ismét a forradalom előtti és alatti agrár-problémák elejtett fonalát, egy olyan egyetemes történeti összefüggésre kívánok rámutatni, amelyik eddig még – legalább is az én tudomásom szerint – nem kapott kellő méltánylást a szakirodalomban, jóllehet igen tanulságos párhuzamról van szó. A cári Oroszországban a 19. század második felében és a századelőn értékes művek születtek a franciaországi agrárviszonyokról. Három jeles történész: N. I. Karejev, M. M. Kovalevszkij és I. V. Lucsickij alapították meg a később „orosz iskolának” elnevezett csoportot. Időrendben először N. I. Karejev munkája jelent meg (Parasztok és parasztkérdés Franciaországban a 18. század utolsó negyedében. Moszkva, 1879). M. M. Kovalevszkij kötete jóval későbbi (A kisparaszti tulajdon keletkezése Franciaországban. Szentpétervár, 1912). A legtermékenyebbnek I. V. Lucsickij bizonyult közülük (A paraszti tulajdon a forradalom előtti Franciaországban és a nemzeti javak eladása Kijev, 1897; A nemzeti javak kiárúsítása Franciaországban a 18. század végén. Kijev, 1912; végül A földtulajdonos osztályok helyzete Franciaországban a forradalom előestéjén és az 1789–1793-as agrárreformok. Kijev, 1912).

Ha a felsorolt művek nem jutottak volna ki a birodalom határain túlra, az „orosz iskola” helyének kijelölése kizárólagosan az orosz historiográfia belügye lenne. Azonban kijutottak – egyelőre ellenőrizhetetlen úton-módon –, mégpedig éppen Franciaországba, ahol lefordították és kiadták őket.⁵

A legelső következtetés tehát nem lehet más, mint az, hogy az orosz szerzők sajátos nézőpontja és következtetései valamiképpen bekerültek a francia forradalom historiográfiájának áramába. Mivel a két ország között az adott időszakban óriási fejlődésbeli különbség volt, joggal merül fel a kérdés: mi indította ezeket az orosz történészeket a 18. századi francia agrárium tanulmányozására? A logikus válasz csak az lehet, hogy hasonlóságokat fedeztek fel a 18. századi francia és a 19. század végi oroszországi „falusi világ” között. Ebben a jelenségben az a régi igazság nyert újabb igazolást, hogy hasonló gazdasági és társadalmi viszonyok hasonló problémákat vetnek fel, hasonló kérdésfeltevéseket indukálnak és rájuk adott válaszokban is sok a rokon vonás.

Az 1989-es világkongresszusra való készülődés jegyében fogant cikkeket és tanulmányokat olvasgatva az tűnik szembe, hogy lényegében ugyanazokat a dilemmákat tükrözik, amelyek a szóban forgó orosz és az ő műveiket interpretáló francia történészeket foglalkoztatták annak idején. Tehát: milyen mértékben volt jelen a kapitalizmus 1789 előtt? Volt-e polgári földtulajdon a parasztkok

⁵ A francia kiadások könyvészeti adatai: N. Karéiew: Les paysans et la question paysanne en France dans le dernier quart du XVIIIe s. Párizs, 1899. I. V. Loutchisky. La petite propriété en France avant la Révolution et la vente des biens nationaux. Párizs, 1897. Quelques remarques sur la vente des biens nationaux. Párizs, 1913. L'État des classes agricoles en France a la veille de la Révolution. Párizs, 1912.

kezén, s ha igen, mennyi? Milyen társadalmi mozgásokat idéztek elő falun a forradalom éveiben végbement változások, különös tekintettel az egyház javainak kisajátítására (nemzeti javak) és a jakobinusok agrárörvényeire? Az orosz történetírók is – mutatis mutandis – ezekről a problémákról faggatták a valóságot. Bármilyen előjelűek voltak is a korszakban keletkezett ideológiák, a falu problematikáját nem kerülhették meg. (Csupán érintőlegesen jegyzem meg, hogy lényegében napjainkig húzódnak azok az elméleti viták, hogy milyen társadalmi közezből jönnek a burzsoák, kikből lesznek tőkésék.) Végző elemzésben a 20. század végén is arról folyt a disputa a francia tudományos körökben, hogy miképpen ment végbe az átmenet a feudalizmusból a kapitalizmusba, egyáltalán: használható-e a „feudalizmus” fogalma? Ha szem előtt tartjuk azt az alapvető ténytet, hogy a 19. században kialakult és megszilárdult paraszti kisbirtok rendkívül fontos szerepet játszott/játszik az ország egész életében, hogy a kisparcellás paraszt a maga külön érdekeivel megkerülhetetlen tényezője a francia társadalomnak, amellyel minden politikai rendszernek számolnia kell – szélesebb dimenzióban szemlélhetjük ezt az egész kérdéskört.

Van ennek a gombolyagnak még egy elvarratlan szála és ez egyenest Magyarországra vezet. A Debreceni Egyetemen oktató Papp Imre 1997-ben egy igen hasznos művet publikált: A francia mezőgazdaság a XIX. században. Jelentősége többek között abban áll, hogy közvetítette a magyar olvasónak a számára lényegében elérhetetlen sokrétű, kéziratos forrásokat, valamint a szakirodalmat. Az alábbiakban A XIX. századi átalakulás feltételei című fejezet egy részletét szeretném ismertetni a nemzeti javak kiárusításáról.

A nemzeti javak kiárusítását 1789–1802 között közel 30 törvény szabályozta. Az első szakaszban (1790 május–1793 június) vásárolták meg a javak döntő többségét olyképpen, hogy az állami szervek árveréseket rendeztek a járási székhelyeken. Az ár 12%-át a helyszínen kellett kifizetni, a hátralékot 5%-os kamattal, 12 év alatt törleszthette le az új tulajdonos. Az egyházi birtokokat (a hasznosított terület 10%-a) egyben és felparcellázva is meg lehetett vásárolni. Ezzel szemben az elkobzott emigráns birtokokat (1792-től) kizárólag parcellánként, alacsony áron, 20 évi törlesztéssel árverezték el. (Ezek a birtokok a mezőgazdasági földterület 1–2%-át tették ki.)

A második szakasz a jakobinusok hatalomra jutásával kezdődött, az 1793. június 3-i törvénnyel, amely az árverést eltörölve az emigráns birtokok kis parcellákban történő kiosztását rendelte el, ahol nem volt közföld. Az akkori szociálpolitika szempontjából nagyon fontos adat: csak nincstelenek és az 5 hektárnál kevesebb földdel bíró családfelek részesedhettek belőlük.

A harmadik, egyben utolsó szakasz 1796-tal vette kezdetét és 1802-ig tartott. Papp véleménye szerint lényegében az 1790-es feltételeket állították vissza. Ismét volt árverés, ráadásul a vevőnek helyben a vételár kétharmadát kellett kifizetnie.⁶ Saját értékelésem: a közélet egyik legfontosabb szektorában így mu-

⁶ Papp Imre: A francia mezőgazdaság a XIX. században. Debrecen, 1997. 53–54.

tatkozott meg a jakobinusok uralmát megdöntő thermidoriánus-direktoriánus nagypolgárság uralmának jellege. A jakobinusok iránti szimpátiával igazán nem gyanúsítható Furet és más szerzők is állítják, hogy az előbbieket a szegényparasztságra kívánták támaszkodni.

A fentebbi fejtegetésekkel az volt a célom, hogy több oldalról járjam körül a témát. Most azonban végtére is meg kell kísérelni kibogozni azt a talányt, amely a címben szereplő „különlegesség” szóban megbújik. Mindenekelőtt azonban félreérthetetlenül le kell szögezni, hogy a francia történészek legjobb tudásom szerint nem vetették fel ezt a kérdést, ezért jelen sorok szerzője fenntartja magának a tévedés jogát. Végző fokon kísérletről van szó.

A legutolsó részhez érve, a következő mottót választottam: Franciaország félmillió négyzetkilométernyi területe maga volt a változatosság, a sokféleség.⁷ Oroszországot nem számítva, a legnagyobb Európában és értelemszerűen ezzel függ össze az a vitathatatlan tény, hogy felszíne az egyik legváltozatosabb a kontinensen. Nyilvánvaló, hogyha a kutató a mezőgazdasági ágak fejlődését, a birtokviszonyok alakulását vagy pedig a „falusi világ” társadalmi rétegződését kívánja tanulmányozni, hogy csak néhány példát említek, számolni kell azzal, hogy egészen más viszonyokkal fog találkozni a hegyek közé ékelt széles folyóvölgyekben, mint a tágas medencékben és a szelíd dombvidékeken. A középkortól kezdve nagyon lényeges különbségek mutatkoztak az egyes régiók, megyék, körzetek és kisebb-nagyobb tájegységek között.

Engedtessek meg nekem, hogy befejezésképpen felidézsem egyik érdekes élményemet. Az 1970–80-as években magyar és francia történészek részvételével tudományos tanácskozásokat (colloque) tartottak Mátrafüreden. Az utolsón – 1984-ben – én is részt vehettem. Ott volt Soboul is. Lefelé jövet, beszélgetve, valaki szóba hozta az agrártörténetet. Soboul a rá különösen jellemző francia temperamentummal égnék dobta mindkét karját, s úgy jelentette ki emelt hangon: Ez nagyon nehéz, nagyon bonyolult! Kifakadása többet mondott nekünk minden elvi fejtegetésnél. Pedig ő, akit szakmai berkekben elsősorban a politikatörténet művelőjeként tartottak számon, 1976-ban monográfiát jelentetett meg a francia parasztság problémáiról.⁸

Összefoglalva: úgy tűnik, 1989 előtt a francia agrártörténeti kutatók még nem jutottak olyan magas fokra, hogy lehetővé tették volna az ország egészét tekintetbe vevő modern szintézis megírását.

⁷ Papp Imre: A francia mezőgazdaság a polgári forradalom korában. In: Tanulmányok a francia forradalom történetéből. Szerk.: Vadász Sándor. Bp., 1989. 19.

⁸ A. Soboul: Problèmes paysans de la révolution 1789–1848. Párizs, 1976.